

ТРАКИЙСКОТО КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО

ЙОРДАНОВ, К. (СОФИЯ)

В историческите проучвания върху културното развитие на Европейския Югоизток и Западна Мала Азия през античността, все още липсва единна, правилна методика и методология. Едва през последното десетилетие личи един стремеж да се усъвършенствува междудисциплинарния метод на изследване. Наистина много от изследователите подчертават неговата ефикасност, но не винаги рационално използват големите му възможности особено в сферата на културната история. Да вземем за пример античната писмена традиция. Един дори произволно избран, но подробен и обективен извор губи значителна част от стойността си като информация, ако не се съпостави с други такива по принципите на хронологическата стратиграфия и отстраняването на елинското или латинското субективно тълкуване. Казано кратко и ясно задължително трябва да се извърши едно „интерпретацио трацिका“¹ на избрания за изследване извор или група извори.

Проучванията на тракийската древност чрез междудисциплинарния метод позволява да се усъвършенствува и цялостният подход към културно-историческата проблематика. По този начин се цели и развитието на теоретическото мислене, до създаването на нови предположения и работни хипотези, които да поставят на друго ниво целите и задачите на изследвания проблем или група проблеми.

През октомври 1976 г. на II Филипополски седмици бе предложен един опит за дефиниция на тракологията като самостоятелна историческа дисциплина. Мненията на 45 учени бяха систематизирани по кореспондентски път от Ян Бест, който предложи следната работна формулировка. „Тракологията е клон от историческата наука, в който се извършват интердисциплинарни изследвания във всички области на културата на траките от техният етногенезис, до изчезването им като етническа общност.“ Съвсем естествено тя бе подложена на обстойна дискусия². Като всяка дефиниция тя бележи определен етап на научното дирене и не може да се приеме, че е всеобхватна и прецизна. С особена сила това важи за тракийското културно-историческо наследство. Преди всичко проблематично е почти пълното асимилиране на тракийския етнос. Известно е прякото му въздействие върху палеобалканските етнокултурни общности и през периода IV—VII в. Тя не се съобразява достатъчно ясно и с влиянието на усложнената културно-историческа действителност в

¹ А. л. Ф о л, Interpretatio Thracica, Помощни исторически дисциплини, 2, София, 1980, с. 60—72.

² Pulpudeva, 2, Sofia, 1978, p. 400—401.

Европейския Югоизток и Мала Азия върху културата на ранновизантийската държава, ролята на славянските заселници и естествено политическото значение на средновековната българска държава от и след 80-те години на VII в. Подобно въздействие пряко или косвено е доловимо и може да се проследи поне до християнизацията и културния възход на България при княз Борис I (852—889 г.) и Симеон Велики (893—927 г.). Редица държавно-правни, културно-верски и народностно-битови явления от IX—X в. също трябва да получат своето допълнително осветление и историческа перспектива от гледна точка на траколожките проучвания.

Всяка работна хипотеза или предположение по споменатите проблеми, създава нова ситуация, а тя на свой ред поражда причинно-следствени връзки. Само по този начин представите за обществения облик и въздействие на събитията в нашата ранносредновековна култура ще добият пълно и реално историческо звучене. Прочее в тази област на историческото дирене Институтът по тракология вече постигна известни резултати. Чрез координираните усилия на неговите сътрудници и колегиалното интегриране с водещите специалисти от АИМ, катедрите по „История на българските земи в древността“ и „Стара и Средновековна обща история“ при ИФ на СУ „Климент Охридски“ започна издаването на поредицата „Античността и средновековната българска култура“. Нейният първи том „Историография и проблематика“ вече е под печат.

Една от основните проблемни ситуации в тракологията е свързана с етно-културното взаимодействие между общностите населявали Югоизточна Европа, Западна Мала Азия и Източното Средиземноморие. Особена актуалност имат проучванията посветени на прехода от античността към ранното средновековие във взаимовръзка и взаимодействие с Византийската държава и култура. Казано с други думи, наложително е те да се систематизират и задълбочат като се акцентира върху ролята и мястото на тракийското наследство³ в средновековната българска култура. Те имат своята значима научно политическа стойност. Именно поради това е наложително тракологията като самостоятелна историческа дисциплина в областта на палеобалканистиката да се развива методологически и създаде своя школа в този вид изследвания.

Тъй като очевидно се намираме пред нов етап на научна организация и координация, необходимо е да се направят преценки на научните и методологически позиции в изследванията на българските археолози, езиковеди, етнографи, фолклористи и историци. Безспорно в центъра на научните изследвания трябва да бъде културната история в цялата нейна многоплановост и всеобхватност. Предстои да се извърши и по-точна периодизация на тракийската култура в прехода между античността и ранното средновековие. Както потвърждава практиката през последните години, за реализацията на поставените цели и задачи най-удачен е програмно-целевият принцип на работа. Той е особено ефикасен при осъществяването на дългогодишните програми „Странджа-Сакар“, „Родопи“, „Гетика“ и „Благодиевград“, където Институтът по тракология взема активно участие като направлява и координира изследванията на специализираните скипи. Една от главните цели на тези програми е да се извърши задълбочен анализ и преценка на изследванията върху ролята и мястото на тракийското културно наследство. В този смисъл трябва да бъде и

³ А. л. Ф о л, Тракийското наследство в българската култура, ИПр, 3—4, 1981, с. 213—217.

основното допълнение към дефиницията на Бест като се изясни и самото понятие „тракийско културно наследство“ в непрекъснатия исторически процес. Една от актуалните научни задачи в тази област е да се изследват тези антични тракийски остатъци, още повече, че корените на старата българска култура тепърва ще бъдат обект на обстойно и задълбочено проучване. Без подобен метод на работа, изследваната културно-историческа картина би била недопустимо ограничена, трудно защитима и дори недостоверна. В това отношение имаме първите плодотворни резултати. До края на 1984 г. ще бъдат публикувани двутомникът „Странджа—древност и съвремие“ и сборникът „Гетика“¹. Направеното до тук потвърждава правилността на програмно-целевия метод на изследване, което от своя страна поражда необходимостта от систематичен анализ на проучванията и теренните наблюдения на сформиранията междудисциплинарни екипи.

За целта е необходимо да се преосмислят някои постановки, предположения и работни хипотези като се прецизира понятийният апарат. Ще приведа и някои примери. Доскоро се приемаше като постулат, че почти всички топоними и особено тези на реки, планини и градове трайно са влезли в днешния български език чрез етно-културното взаимодействие между траки и славяни⁴. Междудисциплинарният анализ позволи да се приеме съществуването на един друг, „посреднически“ етап. Казано по-точно някои от големите ороними, хидроними и топоними не са преки заемки от заселилите се през VI—VII в. славяни. Такъв е случаят с Истър-Данубиус-Дунав и Нестос-Места, а хидронимите Марис-Хеброс-Марица и Тонзос-Тунджа по всяка вероятност са миграционни. Да вземем примера с Истрос (Дунав), най-големият хидроним на Балканския полуостров. Името Истрос е познато на йонийските логографи към края на VI в. пр. н. е. в лицето на Хекатей⁵, когато той описва племената и „полисите“ на юг от реката. След Херодот⁶ името окончателно се утвърждава в елинската историко-географска традиция. Тук изниква въпросът дали древните са наричали реката, която пресича централна Европа и се влива в Черно море с едно и също име по цялото ѝ течение. Струва ми се, че отговорът е даден още у Страбон, който систематизира познанията на елинистическите етнографи и историци. В епохата на Октавиан Август, според изричното твърдение на географа, реката в горното си течение, т. е. от изворите до праговете се е наричала от даките Данубиус (Дунав). В долното си течение до вливането в Понта гетите я назовавали Истрос.⁷ Казано кратко и ясно, даките са употребявали древнокелтското, а гетите — тракийското име на реката. Най-вероятно, когато славянските маси⁸ достигнали до голямата река, те усвоили старокелтския вариант на името т. е. Дунав, тъй като влезли в досег с вече уседналите в Подунавие келти. Изглежда към VI—VII в. тракийският етнически елемент по двата бряга на Дунав е бил практически асимилиран и това е една от причините славяните да приемат старокелтското име на реката. По същия или подобен начин името Филипопол не се съхранява в тракийската устна традиция. Остава названието Пулпудева⁹, регистрирано у Йордан в

⁴ История на България, т. 1, София, 1979, с. 428—429.

⁵ Н е с., Фг., 170, 171, 172 (Jacoby).

⁶ Н д т., 4, 48, 1—4; 4, 49, 1—3; 4, 50, 1—4; 4, 51, 1 (Feix)

⁷ S t r a b o, 7, 3, 13 (Meineke).

⁸ В. Т ъ п к о в а-З а и м о в а, Нашествия и етнически промени на Балканите през VI—VII в., София, 1966.

⁹ I o r d a n., Romana, 221, 283 (Mommsen); D. D e t s c h e w, Die Thrakischen Sprachreste, Wien, 1976², S. 377.

средата на VI в. Именно то ще бъде възприето от славяните, за да остане до наши дни с името Пловдив¹⁰.

Още по-сложен е проблемът с оронима Странджа. Според една работна хипотеза¹¹, целият масив не е имал име. Одрисите именуvalи част от него, като формата Тратонзос с редукия Транзос-Страндзос, чрез литературна грецизация се е превърнало в Странджа. Ето един пример и от Североизточна България. В района на Исперих и до сега съществува топонима Даус/Даос-дава, добре известен на римският историк и географ Клавдий Птолемей¹². Най-вероятната етимология на топонима от фригийски „даос“ (вълк)¹³ т. е. Вълчи град е предложена като работна хипотеза по време на теренната експедиция през септември 1981 г. в района на културно-историческия комплекс „Демир баба теке“. Едва ли е необходимо да се припомним, че в някои могилни некрополи от Североизточна България са открити кости на кучета или вълци. Куче (респективно вълк) е изобразено върху матрицата от Алваново, Търговишко и релефа открит край Кубрат¹⁴ с приблизителна датировка IV в. пр. н. е. Изглежда вълкът (даос) е бил тотем на прародител на гетските царско-жречески родове в долитературния период. В народната митология и най-вече във фолклорната си хипотеза често фигурира образът на вълка-закрилник, установена и в съвременната епоха. Тракийската езикова характеристика на топонима Даус/Даосдава е безспорна. Изглежда той е възприет и съхранен от турското население, уседнало в областта през XVI в.

Езиковедските данни, теренните наблюдения, етнографските и фолклорни материали все по-ясно потвърждават, че славянизиранието на тракийското население е продължителен процес с характерни особености и в определена степен на съхраняване на езическите нелитературни традиции. Поне засега най-добре са проучени прилежащите райони на големия презбалкански път Енос—Кабиле—Хем—Янтра—Дунав. Изглежда именно в тези земи се извършва едно сложно и продължително етно-културно взаимодействие между тракийския паганизъм и нехристиянизиранието славянски езичници. От друга страна трябва да се направи разлика между тракийското, славянското и прабългарското езичество, основа на паганизираното християнство през Средновековието.

Етнографските проучвания на Странджа потвърждават наличието на елементи от тракийското културно наследство в традиционната българска култура. Особен интерес представляват запазените в района нестинарски игри¹⁵. На практика тракийската религиозна доктрина е синтез на неразривното единство между силите на земята и небето, а огънят е неин зрим образ. Съвсем логично следва предположението, че нестинарството е реликт от тракийската държавно-религиозна доктрина, която окончателно е била изградена около и след средата на II хил. пр. н. е., когато са създадени митовите за Дионис, Орфей и Залмоксис. Огнените обряди, абсолютно задължителни по време на празника на Св. Константин и Елена, са засвидетелствувани в почти всички райони

¹⁰ Вл. Георгиев, *Траките и техният език*, София, 1977, с. 165, 252.

¹¹ Ал. Фол, *Тракийското наследство...*, с. 214—215.

¹² Ptol., 3, 10, 6 (Müller); D. Detschew, *op. cit.*, S. 117.

¹³ Вл. Георгиев, *Траките и техният език*, с. 197.

¹⁴ Т. Иванов, *Тракийски бронзов релеф*, *Изкуство*, кн. 3, 1982, с. 33—35. М. Кръстева, *Бронзова матрица от с. Алваново Търговишко*, *Изкуство*, кн. 4, 1983, с. 45—47.

¹⁵ За нестинарството вж. М. Арнаудов, *Студии върху българските обреди и легенди*, т. 1, София, 1971, с. 17—161.

на тракийската територия, но в по-чист вид са запазени именно в Странджанския край. Самото наименование „нестинари“ и затворения характер на организацията от посветени потвърждава изказаните предположения. Тракийското нестинарство¹⁶ е едно превъпласение на култово-религиозната идея за диалектическо единство на хтоничните сили, плодородие, смърт и техните антитези слънце, огън, раждане или прераждане.

В традиционната обрядност, свързана с плодородието и годишните времена и особено пролетните обичаи на кукерите¹⁷, също се долавят остатъци от тракийския културно-религиозен живот.¹⁸ Този ритуал възплъщава орфическата представа за непрекъснатата реорганизация на света чрез постоянния контакт между космогоничните начала земя-небе, огън-вода. То символизира диалектическата връзка между деня и нощта, раждането и смъртта.

Паралели с изключителна стойност бяха регистрирани при изследването на многобройните параклиси в района на Малко Търново наричани от местното население „монастири“. От незапомнени времена за поддържането им се грижат определени родове, в които особени функции изпълняват техните старейшини т. н. „висия“. Със същото име е наричана и Св. Марина, господарка на змиите и животните според народните представи и вървания в Странджанския район. Паралелът с функциите на Великата богиня-майка в индоиранския свят е ясно доловим.

Параклисът „Св. Георги“ при с. Заберново, Малкотърновско има изключителна стойност за проучването на тракийското културно-историческо наследство. В него вместо икона е поставена оброчна плочка с изображение на Хероса. Ясно личи и един фрагментиран надгробен надпис на гръцки език. В разположеният до същото село параклис „Св. Дух“ устроен в полуразрушен долмен е поставено кандило и се принасят дарове. Привилегия на едно семейство в продължение на ред поколения е да се грижи за свещеното място. Именно тези родове и по-точно техният „висия“ поддържа християнизирания обряд в чест на определен светец, като организира неговия панагир (празник). Висията ритуално подготвя в определен ден курбан на своя „светок“. Същото жертвоприношение може да направи и някой друг, но той задължително дава нареченото животно на висията. Според една работна хипотеза²⁰ ономастичните данни и обрядите в Странджа потвърждават съхранената приемственост с царско-жреческия род на бизите/визите от тракийската древност. Следите от техните функции са оцеляли в паметта на субстратното население в Странджа около и след IX в., което е било в контакт с българо-славянския и византийски свят.

В района на Странджа задълбочено се проучват и култовете на Св. Илия, Св. Марина, Св. Константин и Елена, които имат ясно доловени паралели с тези от езическата древност. Св. Илия например е божествена персонификация на соларността т. е. на орфизма, широко разпространен в трако-анатолийската етно-културна общност. Изглежда той символира и връзката земя-небе в индо-европейските представи и поради това с някои неизбежни модифика-

¹⁶ Последните проучвания върху тракийското нестинарство са в двутомника „Странджа — древност и съвремие“, София, 1984 (под печат).

¹⁷ М. Черкезова, Кукерски обичаи и маски, Векове, кн. 2—3, 1974, с. 42—55.

¹⁸ Ив. Венедиков, Медното гумно на прабългарите, София, 1983, с. 129—140.

¹⁹ Ив. Георгиева, Българска народна митология, София, 1983, с. 189—190 с примери и литература.

²⁰ „Странджа — древност и съвремие“, София, 1984 (под печат).

ции е просъществувал в съзнанието на стотици поколения повече от три хилядолетия и половина.

С много древни корени, които изглежда отвеждат към тракийския паганизъм, е и легендата за елена. Всяка година на празника Св. Илия той сам отивал като доброволен курбан. Еленът престанал да идва след като веднъж не го оставили да откъдне преди ритуалната церемония²¹. Тук особена стойност има връзката с темата за вечното прераждане. Първообраз на елинския Феникс е египетската чапла Бену. Култът има своя разцвет около и след средата на II хил. пр. н. е. в района на Хелиополис. Трябва да се отбележи, че представата за Феникс, който изгаря, за да се възроди от пепелта съществено се различава от египетския си предшественик. За изложението е важен фактът, че легендата за птицата Феникс е просъществувала през късната античност в рамките на тракийската диаспора. Тя е била детайлно разработена от раннохристиянския апологет Лактанций.

Многобройните елементи на античното наследство в традиционната култура на Странджа потвърждават правилността на изказаните предположения и работни хипотези за наличието на тракийски етно-културни групи запазили се сред многобройното славянско население, настанило се тук през VI—VII в. и последвалата я нова миграционна вълна след походите на хан Крум през 812—813 г. Няма съмнение, че бъдещите етнографски, фолклорни и историко-типологически изследвания в други планински области и особено в Родопите ще потвърдят наличието на тракийски реликти в традиционната българска култура. Достатъчен е примерът с неизчерпаемата и сложна тема за тракийския орфизъм²². Не можем да оставим настрана мненията на литературоведи, фолклористи и историци на културата, които правилно възродиха дискусиата за автентичността или мистификацията на „Веда Словена“ събрана и записана от Гологанов-Веркович. Към нея трябва да се добави и недостатъчно задълбочено проучената от специалистите „Песен на Орфей“. От досегашните изследвания може да се предположи, че персонификацията на хероя, антроподемона и бога е възприета в българското народно творчество още през долитературния период. Става дума за фолклорния Орфей и тракийските орфически реалии, запазени естествено и закономерно в родопския фолклор, вероятно около и след VI в. Именно това е един от най-актуалните проблеми на тракийското културно-историческо наследство, които трябва да бъдат преразгледани и по възможност решени от настоящето и идното поколение изследвачи.

Избраният междудисциплинарен метод на изследване представлява един синтез между анализа на изворните данни с тяхната стратификация и създадената проблемна ситуация при съпоставката им с археологическите находки, теренните наблюдения и постигнатите резултати²³. Към тях е необходимо да се прибавят данните от топонимията, етнографията и фолклора. Естествено първо трябва да се изследва и изяснява това, което е сигурна и стабилна база при създаването на нови проблемни ситуации с нови работни постановки и решения. Само по този начин може да се отсее кое евентуално е остатък

²¹ А л, Ф о л, Историческа приемственост между древността и средновековието, Векове, кн. 3, 1980, с. 87.

²² С ъ щ и я т, Тракийският орфизъм, Изкуство, кн. 7, 1981, с. 42—45.

²³ Вж. този метод на работа в „Мегалитите в Тракия, част 2, Тракия, Понтика“, София, 1982.

от тракийската респективно раннославянската или прабългарската култура в средновековната българска цивилизация²⁴.

Погледнат в перспектива, подобен методологически подход е наложителен в такава недостатъчно изследвана област като т. нар. Тестимония пост антиква. Той позволява да се изследват под нов ъгъл сведенията на византийските писатели и историци, както и все още недостатъчно проучените информации у пътешествениците, посланиците, военните наблюдатели и търговци от Русия, Полша, Австро-Унгария, Франция, Англия и немския свят, минали през българските земи в периода XV—XIX в. Техните археологически, епиграфски, етнографски, езикови и общокултурни наблюдения и бележки имат висока културноисторическа стойност. По този начин е възможно да се извърши едно по-прецизно стратифициране с опит за възстановка на етнографската, фолклорна, археологическа и историческа картина в отделните периоди на изследване. Към тях трябва да се прибави и значителното количество карти от Птолемей до Прокопий, античните перипли и средновековните портолани, включително руските и австро-унгарски генералшабни карти.

Междудисциплинарните проучвания са и най-перспективният метод за изследване на античното културноисторическо наследство при изясняване на мястото му не само в средновековната българска култура, но и сред другите етно-културни общности в Югоизточна Европа, Мала Азия и Източното Средиземноморие.²⁵

²⁴ Вж. Сборника „Проблеми на културното наследство“, София, 1981.

²⁵ Вж. т. 1 „Историография и проблематика“, София, 1984 (под печат) от поредицата „Античността и средновековната българска култура“.